

УДК 370.18 (477)

Береза В.Я.

ВІДОМІ ВІТЧИЗНЯНІ ПЕДАГОГИ, ПИСЬМЕННИКИ, НАРОДНА МУДРІСТЬ ПРО ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

У статті йдеться про доробок народної педагогіки, відомих українських педагогів (Софія Русова, М.Д.Стельмахович, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський), письменників (Т.Г. Шевченко, Леся Українка, І. Франко), таких поетів, мислителів, як Г.С. Сковорода в галузі сімейного виховання.

Ключові слова: виховання, сімейне виховання, патріотизм, фізичне виховання, трудове виховання, естетичне виховання, виховання на народних традиціях, сродний труд.

З давніх-давен серед українців виник і утвердився погляд на сім'ю і родину як на святиню, а на виховання дітей – як на святий обов'язок батьків. Тому не буде перебільшення, якщо сказати, що поруч з божественним культом землі, води, хліба, в свідомості нашого народу віками живе культ роду, сім'ї, що успадковується з покоління в покоління: Сім'я, що значить це, то кожен знає; хто зріс в сім'ї, і хто сім'ю сам має; і хоч як не приховуй, не таї; залежить наше щастя від сім'ї.

Сім'я – природне і найбільш стійке формування людського суспільства, яка акумулює в собі всі найважливіші його ознаки. Сім'я завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів. Для прикладу деякі золоті перлини народного мудрості, в яких закарбовано погляд попередніх поколінь, поціновано значення сім'ї у житті суспільства: «Яка вода, такий млин, який батько, такий син», «Які мамка й татко, таке й дитятко», «Якого народила ненька, такого приймає й земляка».

Родина – то той вузол, яким сполучаються люди у суспільстві. То найбільша вихователька підростаючих поколінь. Саме в родині під керівництвом батьків та інших родичів дитина пізнає світ, що її оточує, тут проходить її громадянське становлення. Формується світогляд, естетичні смаки, мораль, ставлення до праці.

Виховання в родинній педагогіці розглядається як перша суспільна необхідність («Камінь шліфують, а людину виховують»). Народна мудрість говорить: «якщо твої плани розраховані на рік – сій жито, якщо твої плани розраховані на десятиліття – саджай дерева, якщо твої плани розраховані на віки – виховуй дітей». Тож особлива виховна місія батьків та родини культивується такими повчальними словами педагогічної мудрості нашого народу: «Умів дитину породити, умій і навчити», «Батько не той, хто породив, а той, хто спорядив», «Не та мати, що породила, а та, що виховала». Надбання народної педагогіки щодо організації процесу сімейного виховання осмислювалося, обґрунтовувалося не тільки природними батьками, педагогами, але й письменниками, філософами, серед яких важливе

місце належить Г.С. Сковороді. На особливу роль родинного виховання у становленні особистості звертали увагу видатні вітчизняні педагоги, письменники, мислителі. Так, відомий філософ і поет Григорій Сковорода вважав, що головне в родинному вихованні є 1) багато народити, 2) зберегти вихованцеві молоде здоров'я, 3) навчити вдячності.

«Благо народити» – Г.Сковорода піклується про майбутнє здорове як тілом так і духом потомство. Тому перший період виховання починається з зародження. Сковорода ставить наступні вимоги до цього періоду: Передусім – здоров'я батьків; перед зародженням дітей не можна бути чимось збудженим, знервованим або п'яним; жінка після зародження повинна уникати суперечок, нервових потрясінь, у труді, в тихій безстрастності має вести цей період життя.

Проблемі морально-духовних якостей батьків Г.С. Сковорода надавав особливого значення. На його думку, батьки повинні бути гуманними, працьовитими, чесними, товариськими й постійно займатися вихованням своїх дітей, не перекладаючи цей обов'язок на інших. Батьки не мають права обмежувати свої обов'язки лише тим, щоб нагодувати дитину. Г.С. Сковорода зазначав, що від цього «безобразится отеческая должность». З огляду на це варто зауважити, що Г. С. Сковорода стоїть на засадах народної педагогіки, у межах якої батьки розглядаються як перші й найважливіші вихователі дитини. Гуманізм батьків проявляється в тому, що вони розуміють, що дитина є часткою природи, що її виховання не можна зводити до обмеження будь-якими кордонами, нормами і керівними настановами. Їм необхідно, постійно спостерігаючи за нею, усвідомити, до чого в дитини проявляються з раннього віку нахили, щоб зрозуміти, чи «тень хлебопашца в нем», чи «апетит к воинствованию». Це необхідно, вважає Г.С. Сковорода, аби на основі пізнання природних нахилів дитини, навчити її відповідному ремеслу, оскільки не варто навчатися того, «к чему не рожден», не можна входити в «неспоріднену стать» і займати посаду у житті «природе противную».

У спадщині українського мислителя ця думка знайшла своє відображення у вченні про «сродную працю», «сродний» спосіб життя. Філософ Г.С. Сковорода переконаний, що праця повинна приносити людині задоволення самим процесом. Тут варто згадати думку Г.С. Сковороди про те, що «честное ремесло есть неоскудевающей родник не избытка, но безопасного пропитания». Таке ремесло, вважає Г.С. Сковорода, – найкраща спадщина, яку не можна замінити ні «чином», ні «деньгой великой или именем». Крім того вона повинна ще відповідати потребам суспільства. Отже, Г.С. Сковорода фактично стверджує, що діти під впливом виховання стають чесними, працьовитими батьками, наслідують ці якості й проявляють їх у своєму подальшому житті. У спроможності людини поєднати «сродную себе должность с общею» Г.С. Сковорода вбачав її щастя, що, на його думку, є сенсом людського буття.

Варто зауважити, що, розмірковуючи про сімейне виховання, Г.С. Сковорода обґрунтовує положення про «благое сердце». Уся система батьківського виховання повинна бути спрямована на виховання «благого сердца», яке обов'язково проявиться у «благодарности». Крім того, він наголошує на тому, що діти повинні самі проявити активність у своєму житті: «Отец мой родил мне крила, а я сам научился летать. Он вродил мне благое сердце, а я же самовольно навикаю». На наш погляд, літературна, філософська спадщина Г.С. Сковороди, його педагогічні погляди ще не стали змістом виховної роботи класного керівника, не зайняли свого належного місця в системі виховної роботи школи. Потенційні можливості спадщини великого українського мислителя не використовуються на повну потужність. Спадщина Г.С. Сковороди, звернена до природних учителів дітей – батьків, у сучасних умовах реально існуючих змін у ставленні особистості до загальнолюдських, національних цінностей, пошуку сучасного змісту ідеалів набуває особливого значення, оскільки її джерелом є невичерпна народна мудрість осмислена й трактована розумом філософа.

Зберегти вихованцеві молоде здоров'я: цей період домашнього виховання починається від народження і триває до 5–6 років. Завдання цього періоду – не заважати

самій природі дитиня розвиватись і тільки усувати на шляху розвитку труднощі, що виникають. У цей період бажано уважно приглядатися до дитини, помічати до чого вона споріднена: підв'язує вона шаблю собі до паска, чи самовільно переймає пісні і тихо співає їх, чи запрягає в ярмо цуценят або котиків. Спробуй в цих натяках зрозуміти здібність дитини, як майбутнє покликання в житті.

Високу оцінку родинному вихованню надає Т. Шевченко. В трудовій сім'ї, на його думку діти зростають працюючими, духовно багатими. Сім'ї мають створюватись на підставі любові, спільна праця є основою життя дорослих і дітей. Надзвичайно поетично пише Т.Г. Шевченко про ставлення до дитини, матері. Ті, хто зустрічався з поетом, хто знав його, говорили, що він дуже любив дітей. Особливо розумів він і відчував душу знедаланої дитини, бо й сам зазнав чимало горя. Йому довелося бути і пастушком, і на побігеньках в учителя-дяка, і козачком у поміщицьких хоробах. Рано залишився Тарас без матері, а потім і без батька. Рано спізнав тяжку сирітську долю. Перші дитячі роки, коли живі були і дідусь, і батько, і мати, були в Шевченка найщасливіші з усього життя. Він виростав тоді у чуйності й домашньому теплі. Про це ви прочитаєте у поезії «І досі сниться: під горою...». Тут ви побачите і щасливу матір, і сивенького дідуся, і біленьку хатку, і верби над водою.

Іван Франко традиційну українську родину розглядав як перший і найвпливовіший осередок патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок поведінки, пошани рідної мови, народних звичаїв і традицій. Родинне виховання на його думку, має ґрунтуватися на національному естві, народній педагогіці, житті народу і його традиціях. «Виховання народу мусить вирости з традицій – зазначав поет, – з культурного стану того народу, мусить корінитися в характері, привичках народу, інакше се буде даремна трата часу й сил». У своєму оповіданні «В кузні» Іван Франка так описує той виховний вплив родини й батьківської кузні: «І певно, в ту пору ніхто з них не думав, то та кузня, і та компанія в ній, і той її дружній радісний настрій лишаться живими і незатертими в душі маленького рудоволосого хлопчини, що босий, в одній сорочці сидів в куті коло огнища, і якого дбайливий батько час від часу просив відступити від скачучих іскор. На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний вогонь. Се вогонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І досі він не погас».

Дуже прихильно ставилась до родинного виховання Леся Українка. Добре відомий її вислів, що гімназичне виховання «загнічує дитину з малих літ, лише сім'я, за належного психологічного клімату в ній і високого авторитету батьків може створити потрібний емоційний фон для навчання, а особливо виховання». Відома письменниця чітко уявляла за яких умов можливо забезпечити належний психологічний клімат у родині. На її думку це можна зробити так: лагідність, доброзичливість, вміння поступатися, визнання членами сім'ї прав дитини, взаємна щирість батьків і дітей – такі основні принципи родинного виховання.

Про навчальну потребу педагогічної підготовки батьків у родинному вихованні писав К.Д. Ушинський: «Але батьки завжди є хоч почасти вихователями своїх дітей і кладуть перші зерна майбутніх успіхів чи неуспіхів виховання – зрозуміло, без пояснень, як важливо для них у цьому випадку набути педагогічних знань» [1]. Відомий педагог не вважав родинне виховання особистою справою батьків. Він розглядав його як громадянський обов'язок кожного з них. Найпершим обов'язком громадянина і батька сім'ї є виховання громадян корисних для суспільства. К.Д. Ушинський висловив багато цікавих думок і з приводу того, як же саме треба виховувати дітей в сім'ї. Він вважав, що батьки обов'язково повинні добре знати, своїх дітей, їхні можливості і нахили. В цьому питанні батькам може допомогти педагогічна література.

На запитання про те, чим повинні керуватися батьки у вихованні власних дітей, К.Д. Ушинський відповідає дуже чітко. «Тільки поєднуючи розумове, моральне, трудове та естетичне виховання, можна виховати справжню людину». К.Д. Ушинський вважав, що

батькам необхідно виховувати в своїх дітях з дитинства почуття любові до вітчизни, вірність своєму народові, правдивість, сміливість, щирість, скромність, відвертість, працьовитість, сильну волю. К.Д. Ушинський приділяв велику увагу сімейному вихованню і вважав, що саме сім'я є умовою розумового, морального й особистісного зростання дитини, що дитина стає тим дорожчою для матері, чим більше вона піклується про неї.

Аналізуючи цю проблему, Костянтин Дмитрович підкреслював, що справа не в тім, як і чому зростає та розвивається материнське почуття в жінці, а в тім, щоб показати, як воно зароджується взагалі в живій істоті. Перш ніж мати почне піклуватися про дитину, вона вже відчуває потребу в турботі, і важливим є пояснити саме появу цієї потреби. З цього приводу він писав: «... Адже багато тварин піклуються про своїх дітей до їх появи на світ, піклуються навіть і тоді, коли ніколи їх не побачать. Отже виводити материнське почуття з предмета цього почуття – неможливо. Воно походить зі стану самого організму так само, як почуття голоду чи спраги, і якщо ми не можемо пояснити собі появу першого, то нічого дивуватися, що не можемо пояснити і появи останнього. Наша справа полягає тільки в тому, щоб помітити факт, відокремити в ньому сторонні домішки і дати йому належне місце в ряді інших подібних фактів». Так розглядаючи явище інстинктивної материнської любові в жінці, ми, керуючись самими фактами, а не упередженими теоріями, не зміщуємо її, з одного боку, із статевими інстинктами, а з другого – вже з суто людською любов'ю, не властивою тваринам [2]. Мати не тому любить свою новонароджену дитину, що ця любов дає їй задоволення, а любов дає їй задоволення тому, що вона любить. Почуття ж це, як ми бачили, збуджується в матері органічним станом, незалежно від будь-якого уявлення про страждання чи задоволення. Любов іноді страшенно мучить нас, але все-таки лишається в душі нашій.

Від моральності жінок здебільшого залежить стан моральності всієї сім'ї. Мати в усіх класах суспільства має незрівнянно більший вплив, ніж батько, на розумовий і душевний розвиток дитини, це переважання материнського впливу особливо різке в нижчих класах. Тим часом як батько весь день працює поза домом, дитина перебуває весь цей час під наглядом і впливом матері; отже, її настанови і її приклади спрямовують розвиток розуму дитини; у тому ніжному віці, коли враження так глибоко западають у душу, дитина бере в них всі свої поняття про добро і зло, схильність до доброчесності або до пороку. В країні, де моральність жінок зіпсована, сім'я також псується і сімейні зв'язки швидко розпадаються.

Софія Русова наполягала, щоб виховання дитини розпочиналося з народження. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок тощо має здійснюватися прилучення дітей до національної культури та етнізація особистості. Вона стверджує, що: нація народжується коло дитячої колиски. Лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, пісні, здатна вирости національно свідомою дитина. Найдієвішим засобом виховання в родині С. Русова визнає рідне слово. Саме через слово дитина сприймає духовні цінності народу, його світобачення, засвоюється нею мораль, історичний досвід народу тощо. Провідним методом родинного виховання С. Русова вважає гідний для наслідування приклад батьків, родичів, дорослих і всіх тих, з ким спілкується дитина. Через те, вважає вона, треба, щоб діти в своєму оточенні бачили як найбільше добра і краси. У родинному вихованні, на думку Русової, великого значення треба надавати розвитку таких видів діяльності як гра, праця, малювання ліплення, співи, танці – адже в них найбільше може виявитися самостійність дитини. Але, підкреслювала вона, в родинному вихованні метою є не вчити дитину, не давати їй готове знання, а більш усього збудити в дитині її духовні сили, розворушити її цікавість, виховати її почуття, – щоб очі дитини вмiли бачити, вуха дослухатися до всього, рученята вмiли заходжуватися й коло олівців, і коло ножиць, і коло глини і коло паперу.

Відомий педагог сучасності М.Г. Стельмахович, один із теоретиків українського родинного виховання, серед усіх напрямів виховання наголошував саме на колосальній потенціал родинного. У підручнику «Українська родинна педагогіка» та в ряді статей він

зазначає, що традиційна українське родинне виховання – це історично сформована, відшліфована через неперервне застосування впродовж багатьох віків у середовищі українців педагогічна система поглядів, ідеалів та засобів батьківсько-материнського й родичівсько-свояцького впливів на дітей та молодь, спрямованих на формування життєдіяльних особистостей, забезпечення розвитку духовної єдності, наступності, спадкоємності поколінь і безсмертя нації. Особлива його виховна цінність полягає в тому, що воно базується на ґрунті рідної мови й звичаєвої родинно-побутової культури, своїм змістом і духом підпорядковується самобутній природі української дитини, потребам забезпечення їй належного тілесного, духовно-морального й інтелектуального розвитку, певністю відповідає прагненням й корінним інтересам батьків і народу в цілому, а також ідеал. М.Г. Стельмахович каже, що практика виховання в трудових сім'ях спрямовувалась на виховання підростаючого покоління в душі справедливих і гуманних відносин. Він схвально відгукується про такі моральні риси людини, як доброта, щирість, прагнення до справедливості й рівності, готовність прийти на допомогу в біді, повага до батьків, до старших, ввічливість, оптимізм, уміння піклуватися про слабих і безпомічних, здатність поділитися останнім куснем хліба. А байдужість зневагу до людей засуджує, як виявлення підлості. Автор наголошує, що народна педагогіка бореться за ставлення до людини, як до найвищої цінності [3]. Батьки велику увагу звертають на прищеплення дітям гуманності, любові до людей. Також батьки вчать дітей розвивають уміння у дітей розрізняти друзів від ворогів, знати, кого слід любити, захищати, кому робити добро.

У практиці народного виховання стало загально визнаним з першого року привчати дітей слухати дорослих, завжди виконувати вимоги батьків. Цього принципу неухильно додержують протягом усього життя дитини в сім'ї. Не позбавляється вона й у виявленні власної розумної ініціативи. Добрий почин підтримується і дорослими, заохочується. Пізнання світу у дитини повинно починатися з добра. Тільки за цієї умови з дитини виросте людина – «добротворець». Народна педагогіка вчить шанувати батька матір: «Шануй отця – матір, будеш довголітен на землі». Нехтувати своїми батьками, а тим більше кривдити їх ніхто не сміє. Хто скривдить батька чи матір, братів, сестер, дідуся та бабусю, чи дітей, того сумління гризтиме все життя. Якщо в дітей нема рідних батьків, а є названі, то діти повинні слухати названих батьків, виконувати їх вимоги, поважати, рахуватися з іншими порадами, шанувати й любити. Саме ця ідея втілена у народній казці «Названий батько» [4–7].

В.О. Сухомлинський вважав, що найблагороднішою роботою кожної сім'ї і родини є творення людини. Характерною рисою цієї роботи є те, що людина знаходить у ній ні з чим незрівнянне щастя. Адже, продовжуючи рід людський, батько та мати повторюють у дитині самих себе, і від того наскільки свідоме не повторення, залежить моральна відповідальність за людину, за її майбутнє. Звертаючись до батьків, В.О. Сухомлинський нагадував: якщо ви хочете стати неповторною, особистістю, якщо мрієте залишити після себе глибокий слід на землі – не обов'язково бути видатним письменником чи вченим, творцем космічного корабля або відкривачем нового елемента періодичної системи. Ви можете утвердити себе в суспільстві, засяяти красивою зіркою неповторної індивідуальності, виховавши хороших дітей, хороших громадян, хороших трудівників, хорошого сина, хорошу дочку, хороших батьків для їхніх дітей. Творення людини – найвище напруження всіх ваших сил. Це і життєва мудрість, і майстерність, і мистецтво. Діти – не тільки і не стільки джерело радості. Діти – це щастя, створене вашою працею [8–10]. Погоджуючись з такими міркуваннями, можна зауважити: створити щастя власними руками, власним інтелектом – це відчутти себе людиною.

Ми ознайомились з деякими ідеями народної педагогіки, думками відомих українських письменників, поетів, мислителів щодо сімейного виховання і вважаємо, що ця проблема потребує подальшого, більш глибокого дослідження.

Список використаних джерел

1. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання / К.Д.Ушинський. – К. : Радянська школа, 1974. – 118 с.
2. Народні пісні в записях І. Манжури. – К. : Либідь, 1974. – 125 с.
3. Стельмахович М. Г. Народная педагогика / М.Г. Стельмахович. – К. : Освіта, 311 с.
4. Васильцова З. П. Мудрые заповеди народной педагогики / З. П. Васильцова. – М.: Педагогика, 1988. – 115 с.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. . – К. : Либідь, 1991. – 192 с.
6. Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі. – К. : Рад. школа, 1988. – 201 с.
7. Основи національного виховання. – К. : Освіта, 1993. – 133 с.
8. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1978. – 111 с.
9. Сухомлинский В. А. 100 советов учителю / В. А. Сухомлинский. – К. : Рад. школа, 1984. – (Советы 51 [С. 532–535], 52 [С. 535–539], 54 [С. 542–545], 57 [С. 550–552], 58 [С. 553–888], 60 [С. 556–559]).
10. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1966. – 99 с.

References

1. Ushyns'ky, K.D. (1974). *Pro simeyne vyhovannya* [About family education]. Kyiv: Radyans'ka shkola (in Ukr)
2. *Narodni pisni v zapysah I. Manzhyury* (1974) [People songs in wrighting down by I. Manzhyura]. Kyiv: Lybid' (in Ukr)
3. Stel'mahovych, M.G. (1985). *Narodna pedagogika* [Peoplers' pedagogics]. Kyiv: Osvita (in Ukr)
4. Vasil'ctova, Z.P. (1988). *Mudryye zapovedi narodnoy pedagogiki* [Wizdom preferences of people pedagogics]. Moscow: Pedagogika (in Russ.)
5. Vorohay, O. (1991). *Zvychai nashogo narodu* [Habits of our people]. Kyiv: Lybid' (in Ukr)
6. *Zolotoslov. (1988) Poetychny kosmos Davn'oi Rusi* [Poetical kosmos of early Rus']. Kyiv: Radyans'ka shkola (in Ukr)
7. *Osnovy nacional'nogo vyhovannya* (1993) [Basis of national education]. Kyiv: Osvita (in Ukr)
8. *Suhomlyns'ky, V.O. (1978). Bat'kivs'ka pedagogika* [Parents' pedagogics]. Kyiv: Radyans'ka shkola (in Ukr)
9. *Suhomlynsky, V.A. (1984). 100 sovetov uchytelyu* [100 advices for teachers]. Kyiv: Radyans'ka shkola (in Ukr)
10. *Suhomlyns'ky, V.O. (1966). Moral'ni zapovidi dytynstva s yunosni* [Moral preference of childhood and Youth]. Kyiv: Radyans'ka shkola (in Ukr)

Надійшла до редакції 25.11.2015.
Прийнята до публікації 17.12.2015.

Abstract. Bereza Viktoriya. Famous Domestic Teachers, Writers, Folk Wisdom about the Educational Potential of Ukrainian Family.

The article deals with legancy of people's pedagogics, teachers (Sophiya Rusova, M.G. Stel'mahovych, V.F. Suhomlynsky, K.D. Ushynsky), wrighters and poets (T.G. Shevchenko, Lesya Ukrainka, I. Franko), such poets thinkers as G.S. Skovoroda about family education.

Sophiya Rusova insisted that with help of people's pedagogics' means children can be attracted to national culture and ethnic. She affirmed, that nation takes place on the native earth. Nationaly intelligent child may be brought on this. She affirmed that child's education is begun from it's birth. Chidren's' attraction to national culture and ethnic must be performed by means of people pedagogics. She affirmed, that a nationally conscios child can be grew up among native word.

Famous ukrainian teacher M.G. Stelmahovich accented attention on the family potential among all other ways. V.F. Suhomlynsky thought that the most noble work of every family is creation of a man. Father and mother repeat theseves in a child and moral responsibility for man's future. K.D. Ushinsky wrote about parents' educational need in preparation for family education. Te considered it as civil responsibility of everybody from them. As to T.G. Shevchenko chidren grow up industrious, spiritually rich in working family. Team work is dase of grow men's and chidren's kife. Lesya Ukrainka offeres clearly on what conditions it is possible to provide necessary pscyological climat in any family. Ivan Franko consideres traditional Ukrainian family as the first anf the most influential surroundings of patriotism, national unity and education, a place of healthy norms', abbits', respect to native language inoculating. As to his mind, family education must be based on the national nature, peoples pedagogics, people's life and its tradition.

As to peoples pedagogics examples of proverbs, tales, lullabies are gived,

Peculiarities of family's work on different ways of education as to boys and girls are explained, attention on one G.S. Skovoroda's ideas – srodny work is accented.

Keywords: education, family education, patriotism, physical culture education, working labour education, athetical education, education on peoples traditions, srodny work.